

הזירה הישראלית-פלסטינית: לקחים בעקבות משא ומתן כושל ועימות צבאי

שלמה ברום, אודי דקל, ענת קורץ

ארבע התפתחויות עיקריות ציינו את ההתרחשויות בשנה האחרונה בזירה הישראלית-פלסטינית. הראשונה הייתה כישלון השיחות בין ישראל לאש"ף/הרשות הפלסטינית על הסדר קבע, שהושקו ביוזמת ארצות הברית והתנהלו בתיווכו של מזכיר המדינה, ג'ון קרי. סבב שיחות זה נמשך תשעה חודשים והסתיים באפריל 2014, בלי שהושג הסכם. ההתפתחות השנייה הייתה ההסכם שגובש בין פתח לחמאס כבסיס לכינון ממשלת אחדות לאומית – אף על פי שלא חלה התקדמות לקראת פיוס אמיתי בין הצדדים. השלישית הייתה מבצע 'צוק איתן' – ההסלמה בין ישראל לחמאס שהתפתחה ביולי-אוגוסט לעימות צבאי אינטנסיבי שאליו הצטרפו יתר הפלגים הפעילים ברצועת עזה לצד חמאס. המערכה שהתחוללה בין ישראל לחמאס המחישה את הסכנות הגלומות בהמשך הסטטוס קוו, בייאוש הישראלי-פלסטיני ההדדי מסיכויי ההתקדמות ליישוב הסכסוך ובהסתפקות בניהולו. ההתפתחות הרביעית, שהמחישה את הנחישות הפלסטינית להתמיד במערכה הדיפלומטית נגד ישראל בזירה הבינלאומית ולהעצימה, הייתה הגשתה של הצעת החלטה להצבעה במועצת הביטחון של האו"ם, המפרטת רכיבים של הסדר הקבע ומחייבת את ישראל לסיים את הכיבוש ואת הנוכחות בשטחים הפלסטיניים עד סוף 2017. בעקבות אי-קבלת ההצעה חתמו הפלסטינים על הצטרפות לאמנת רומא, הפותחת לפניהם דרך לתבוע את ישראל על פשעי מלחמה בבית הדין הפלילי הבינלאומי בהאג.

התפתחויות אלה נקשרו ישירות זו בזו וביטאו את הבעייתיות הגלומה בהמשך הסכסוך ובמבוי המדיני הסתום. מבחינתה של ישראל, עליה לבחור בין שתי חלופות בסיסיות. האחת היא דבקות בסטטוס קוו והסתמכות על הקיפאון המדיני, בהנחה כי במציאות הנוכחית במזרח התיכון, שרבים בה רכיבים של אי-ודאות, טמונים סיכונים

רבים בכל יוזמה ושינוי מדיניות. החלופה השנייה מתבססת על הבנה כי בהתפתחויות במערכת הישראלית-פלסטינית ובמזרח התיכון בכלל גלומות גם הזדמנויות, שיש לנצלן על מנת להיחלץ מהקיפאון רב-הסיכונים ולהתקדם לקראת מציאות חדשה שתשרת את האינטרסים האסטרטגיים של ישראל. בחינת ההתפתחויות שנרשמו בשנה החולפת בזירה הישראלית-פלסטינית, על פי הרצף הכרונולוגי שבו אירעו, מוליכה למסקנה כי בחירה בחלופה השנייה תסייע לישראל להתקדם לקראת מציאות מדינית-ביטחונית נוחה יותר להכלה, שתשרת טוב יותר את האינטרסים האסטרטגיים המובהקים שלה.

סבב המשא ומתן – כישלון ידוע מראש

השיחות בין ישראל לפלסטינים החלו בסוף יולי 2013 והסתיימו בקריסה באפריל 2014, לפני תום תשעת החודשים שהוקצו על ידי שני הצדדים למשא ומתן. מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי יזם את חידוש המשא ומתן והוא זה אשר זימן לחדר הדיונים את ישראל ואת אש"ף – המיוצג על ידי הרשות הפלסטינית – במטרה לדון בהסדר הקבע. הנסיבות שבמסגרתן חודש המשא ומתן כבר העידו במידה רבה על הסיבה הבסיסית לכישלון העתידי. שני הצדדים, ישראל והרשות הפלסטינית, לא האמינו שיש לשיחות תוחלת, נגררו לשיחות כמי שכפאם שד והסכימו למעשה לנהלן מתוך שאיפה להימנע מעימות עם הממשל האמריקאי. הן ישראל והן הפלסטינים סברו שלא ניתן יהיה לנסח הסכם שתנאיו יהיו מקובלים על שני הצדדים.¹ משום כך, כפי שהוכח, הערכתם כי אין להם פרטנר להסכם הייתה מוצדקת. על רקע זה, מתחילת המשא ומתן חתרו הצדדים לסיים אותו כאשר האחריות לכישלון הצפוי מוטלת על הצד האחר. מטבע הדברים, הלך-רוח זה אינו תומך במשא ומתן רציני שאמור לסייע לסגירת הפערים. בין היתר, שני הצדדים נקטו במהלך השיחות שיטה של הדלפות, במטרה להכין את הקרקע להאשמת הצד השני בכישלון. באורח בלתי-נמנע, ההדלפות גרמו התבצרות בעמדות נוקשות, שהקשו לגבש ולנסח פתרונות של פשרה.²

מתחילת המשא ומתן האמינו הנושאים ונותנים הפלסטינים – נשיא הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס ואנשיו – כי ממשלת ישראל בראשות בנימין נתניהו אינה מעוניינת בסיום הכיבוש והשליטה בשטחים הפלסטיניים, הכרוך בסיום מפעל ההתנחלות הישראלית בגדה המערבית, וכי התנהלותה בהקשר המשא ומתן מיועדת בראש ובראשונה לבצר את הלגיטימציה הפנימית שלה. כן האמינו כי ממשלת ישראל חתרה באמצעות המחשת המבוי המדיני הסתום להדגיש את אחריותם של הפלסטינים לקיפאון, וכך להפחית לחצים לקדם הסדר, המופעלים עליה בזירה הבינלאומית. הדרישה שעליה

עמדו נציגי ישראל לשיחות – כי תישמר הנוכחות הצבאית הישראלית בשטחים הפלסטיניים גם לאחר חתימת הסכם והקמת המדינה הפלסטינית, וכי תישמר לישראל הזכות להפעיל כוחות אלה, וכל זאת ללא הגבלת זמן – אימתה הערכה זו מבחינת הפלסטינים.³ חיזוק לכך נתנו הסירוב הישראלי לדיון קונקרטי על אודות מתאר הגבול בין שתי המדינות, הסירוב לחלוקת ירושלים ובפרט האצת הרחבת הבנייה בהתנחלויות. התפיסה שרווחה בצד הישראלי – בממשלה ובקרב שכבות נרחבות בציבור – הייתה כי הפלסטינים אינם מקבלים באמת ובתמים את רעיון הפתרון של שתי המדינות, אחת יהודית ואחת ערבית, כלשון החלטה 181 של עצרת האו"ם (תוכנית החלוקה). על פי תפיסה זו הפלסטינים אינם מכירים בזכותה של ישראל להתקיים, ושואפים להביא לחיסולה בטווח הארוך. הסירוב הפלסטיני להכיר בישראל כמדינה יהודית ולוותר על זכות השיבה התפרש כאימות חד-משמעי לחשדות אלה.⁴ גם אי-ההיענות המלאה של הפלסטינים לדרישות הביטחון של ישראל התפרשה כעדות לכך שבכוונתם ליצור מציאות, אשר באמצעות איומים ביטחוניים מתמידים תכרסם בכושר העמידה של ישראל.

אמנם, במהלך המשא ומתן ניתן היה לאתר גמישות מוגבלת בעמדות שני הצדדים, בהשוואה לעמדות הפתיחה שהציגו. כך, ראש הממשלה נתניהו הסכים שהגבול בין ישראל לבין המדינה הפלסטינית ייקבע על בסיס קווי '67 עם תיקונים. הנשיא עבאס מצידו הסכים להמשך נוכחות צבאית ישראלית בבקעת הירדן לפרק זמן מוגדר של מספר שנים שייקבע מראש, והיה מוכן לקבל בעיקרון את מרבית הצעותיו של הממשל האמריקאי לסידורי ביטחון, שימנעו הברחות נשק וכניסתם של פעילי טרור לשטחה של המדינה הפלסטינית.⁵ אולם בנסיבות התנהלותו של סבב השיחות, אשר התאפיינו בחוסר אמון הדדי ובפערים עמוקים בעמדות יסוד, לא ניתן היה וקשה יהיה גם בעתיד לחולל פריצת דרך לקראת גיבוש הסדר קבע, בלי שינוי גישה עקרוני.

נראה גם כי דרך ניהול המשא ומתן פגעה בסיכויי הצלחתו. מזכיר המדינה, ג'ון קרי, העדיף למקד את הדיונים רק בעקרונות המסגרת של הסכם הקבע. היו לו סיבות לכך: הוא העריך שאם יקיים דיון על אפשרויות אחרות של הסדר, כמו הסכמי מעבר שאינם מלאים ו/או צעדים חד-צדדיים מתואמים, יוכלו שני הצדדים להתחמק מהדיון התכליתי בנושאים של הסדר הקבע. לעומת זאת, אם יסוכמו תחילה העקרונות להסכם מסגרת, אפשר יהיה לדון על בסיסם בהסדרים אחרים שאינם הסכם קבע מלא, ולקדם. בהקשר זה יש לציין כי קרי היה מודע להתנגדות החריפה של הנשיא עבאס להסדרים חלקיים כתחליף להסכם הקבע. בראייה הפלסטינית הרווחת והמכרעת, רעיון ההסכמים החלקיים והזמניים מבטא את רצונה של ישראל להכתיב את תנאיו

של הסכם הקבע, בשאיפה שהסכמים אלה יהפכו עם הזמן למציאות קיימת, משום שלא ניתן יהיה לגבש הסכם על בסיס תנאיה של ישראל, שיהיו מקובלים גם על הצד הפלסטיני. בכל אופן, משמעות ההחלטה של קרי הייתה שבהעדר נכונות של שני הצדדים לקבל את ההחלטות הקשות – הפשרות המכאיבות שבלעדיהן הסכם קבע אינו אפשרי – לא נותר עוד על מה לדון, והתהליך קרס.

גם הניסיון האמריקאי להתקדם על ידי התמקדות בנושאי הביטחון והגבולות לא צלח. ראשית, קשה מבחינה עקרונית להפריד בין הנושאים האלה לנושאים האחרים שעל המדוכה. נושא הביטחון קשור בהכרח לנושא הריבונות של המדינה הפלסטינית ולסוף הכיבוש. נושא הגבולות קשור קשר בלתי ניתק לסוגיית ירושלים ולגורלן של ההתנחלויות. שנית, ההתמקדות בנושאי הביטחון גרמה לכך שארצות הברית התקרבה כברת דרך ניכרת לקבלת הדרישות של ישראל בתחום זה, אם כי, בניגוד לציפיותיה, ישראל לא הסכימה לוותר על דרישתה שלא תהיה הגבלת זמן לנוכחות הצבאית של ישראל בבקעת הירדן, ולחופש הפעולה הביטחוני שלה בכל השטחים הפלסטיניים. בפועל, למרות שהגנרל אלן, השליח האמריקאי המיוחד לסוגיות הביטחון במשא ומתן הישראלי-פלסטיני, התרשם כי צה"ל קיבל את הצעותיו לסידורי ביטחון (לאחר עבודה נמרצת של צוותים משותפים) שנראו למומחי צה"ל כהולמים את הצרכים הביטחוניים, הדרג המדיני – ראש הממשלה ושר הביטחון – התנגד לסידורים אלה. התוצאה הייתה שבפועל גרם המשא ומתן להקצנה ולהקשחה בעמדה הביטחונית הישראלית. ישראל דרשה לשמר את ההיערכות הביטחונית ואת חופש הפעולה שלה בגדה המערבית ולמעשה למסד את המצב במובנים אלה, כפי שהם מתקיימים בהווה, גם במציאות של מדינה פלסטינית עצמאית. מאידך גיסא, לא הייתה הסכמה ישראלית לדיון קונקרטי בנושא הגבולות, מעבר להסכמת ראש הממשלה נתניהו לעיקרון שלפיו הגבולות יתבססו על קווי '67 עם חילופי שטחים. זאת, בלי שהסכים לגודל שווה של השטחים המוחלפים. כן סירבה ישראל לבקשה הפלסטינית כי תציג הצעה מוגדרת לקו גבול על המפה.

דינמיקה דומה התפתחה לגבי הסוגיה המרכזית של ישראל כמדינה יהודית. הממשל האמריקאי אימץ במלואה את עמדתה הבלתי-מתפשרת של ישראל בנושא זה. גישת הממשל אף באה לידי ביטוי ב'הסכם המסגרת' שהציע, על בסיס הערכה שישיראל תגלה גמישות בסוגיות שונות שעל סדר היום, אם יתקבלו דרישותיה בנושאי הביטחון והגדרת ישראל כמדינת העם היהודי. אחד החששות העיקריים של הפלסטינים הוא שהסכמה להגדרת ישראל כמדינה יהודית משמעותה ויתור על תביעתם לזכות השיבה של הפליטים (זכות שהם מבינים כי אינה ניתנת ליישום באופן גורף). אולם,

הצד הישראלי לא היה מוכן להציע ניסוח שיכול היה לאפשר לנשיא עבאס להסכים לדרישתו בתמורה לגיבוי האמריקאי בנושא, והפלסטינים לא היו מוכנים גם לניסוח גמיש יותר של שתי מדינות לשני עמים – העם היהודי והעם הפלסטיני. ייתכן שזה היה הרקע לכך שהצד הישראלי היה מוכן לשקול את קבלת עיקריו של נוסח 'הסכם המסגרת', בעוד הפלסטינים דחו אותו על הסף. יתר על כן, ההתנהלות בהקשר זה יצרה אצל הפלסטינים הרגשה כי עמדות הממשל מתואמות תחילה עם ישראל והוא פונה אליהם אחר כך, תוך הצגת העמדה הישראלית כעמדה שלו ומטעמו.

לאמון הדדי בין הצדדים הנושאים ונותנים, גם אם אינו גבוה, יש ערך רב במהלך משא ומתן, שכן על בסיס זה אפשר שייבנה אמון מוצק שיאפשר להם לצמצם פערים. אלא שאת תחילתו של סבב השיחות הישראלי-פלסטיני שהתנהל בשנים 2013-2014 אפיינה מידה מועטה עד מאוד של אמון הדדי. התנהגות שני הצדדים במהלך השיחות, שנבעה ככל הנראה מהערכתם המוקדמת כי הן לא יובילו לגיבוש הסכם, רק החריפה את חוסר האמון ההדדי ביניהם. בעיה נוספת היא עמימות בבניית הציפיות המשותפות של הצדדים מהתהליך והפתעתם מיוזמות אמריקאיות משתנות. המחשה מובהקת לדינמיקה השלילית הייתה שרשרת העימותים על רקע שחרורם של האסירים הפלסטינים מהכלא בישראל, והענקת אישורי הבנייה להרחבת התנחלויות ישראליות בגדה המערבית. התנהלות שני הצדדים ביחס לסוגיות אלה ולקשר המלאכותי למעשה שנוצר ביניהן מנעה מהם לגייס דעת קהל אוהדת לעצם השיחות ולהסכם, וכרסמה ביכולתם המוגבלת ממילא לנהל משא ומתן תכליתי.

עצם ההחלטה הישראלית לשחרר אסירים פלסטינים בארבע פעימות הדגישה חוסר אמון בצד הפלסטיני ורצון להשתמש בשחרור המדורג כמעין שוט שיאיים על הפלסטינים, ויאלצם למהלכים "חיוביים" בראייה הישראלית. היערכות זו לשחרור מדורג שיימשך לאורך תהליך המשא ומתן, אמנם בכפוף להתנהלות הפלסטינית, זימנה למתנגדי המשא ומתן בצד הישראלי הזדמנויות להקשות על הנושאים ונותנים באמצעות לחץ רגשי על דעת הקהל הישראלית. שנית, ארצות הברית הציעה לישראל לאפשר את תחילת המשא ומתן ולייצר אווירה תומכת תהליך באמצעות מחווה לפלסטינים בתחום של שחרור אסירים, או בתחום של הקפאת הבנייה בהתנחלויות. ישראל בחרה בשחרור האסירים. אולם, כשראש הממשלה נתניהו הותקף במחנהו הפוליטי בגין הכוונה לשחרר אסירים פלסטינים, הוא בחר בהרחבת הבנייה בהתנחלויות כמענה לביקורת. במקביל טען שהבנייה מתבצעת כחלק מעסקה, שבמסגרתה ישוחררו אסירים פלסטיניים בתמורה להסכמה של הנשיא עבאס להמשך הבנייה.⁶ אולם טענה זו, שנעדרה בסיס עובדתי, פגעה קשות במעמדו של עבאס בציבור הפלסטיני, שבעיניו

ההתנחלויות הן הנושא הכאוב ביותר. וכך, צעד שנועד לסייע לבניית אמון עם הצד הפלסטיני נוצל לפגיעה קשה במעמדו הפוליטי של עבאס, התפרש במידה רבה של צדק כצעד שנועד להחלישו ונעשה מהלך הורס אמון. אשר לפלסטינים – הם סירבו להבין ששחרור מחבלים רוצחים, ובעיקר מקרב ערביי ישראל, הוא נושא כאוב מאוד ובעייתי ביותר בחברה הישראלית, ולכן עליהם להתייחס אליו ברגישות יתר.

יש להניח כי גם אם הצדדים היו נמנעים במהלך המשא ומתן מהתנהלות בעייתית כזו שתוארה והיו מאמצים גישה חיובית ביחס לשיחות והאחד כלפי השני, ספק רב אם ניתן היה לקדם הסכם. זאת, עקב הפערים הרחבים ביניהם באשר לסוגיות שבלב הסכסוך, וכן עקב המצב הפוליטי הפנימי בשתי החברות וחולשתן של ההנהגות. נראה כי בשני הצדדים אין אינטרס פוליטי ואף לא די עוצמה פוליטית שידחפו לפשרה, ויאפשרו לנסח הסכם. ראש הממשלה נתניהו, כראש מפלגה שיש בה אופוזיציה רחבה וקולנית להסכם קבע עם הפלסטינים ואשר הממשלה הראשונה בראשותו התפרקה ב-1999 עקב חתימתו על הסכם וואי (בין ישראל לאש"ף, שפירט שלבים בדרך למימוש הסכם אוסלו), עמד בראש קואליציה מסוכסכת ורעועה ופעל תחת איום כי זו תתפרק אם יתגמש בשאלות רגישות, או אף אם יציג עמדות מרוככות (הקואליציה אכן התפרקה, אם כי לא על רקע המשא ומתן עם הפלסטינים; זה קרס חודשים רבים לפני שהוחלט על הליכה לבחירות). מנגד, מעמדו המוחלש של הנשיא עבאס בקרב מחנהו, נוסף לגליטימציה מועטה בקרב הציבור הפלסטיני בכללו להסכם של פשרה בתנאים שיהיו מקובלים על ישראל, הקשו עליו לקבל הכרעות פורצות דרך. נראה כי עבאס, שלאורך זמן שוקל פרישה, מעדיף לעשות כן כמי שפעל למען אחדות לאומית ושמר בדבקות על האינטרסים הפלסטיניים, כפי שהם נתפסים בעיני הציבור הפלסטיני הרחב.

לקראת תום פרק הזמן שהוקצב למשא ומתן נכשל ניסיונו של מזכיר המדינה ג'ון קרי לשכנע את ישראל ואת הפלסטינים להאריך תקופת המשא ומתן, בעיקר בשל התנגדות פלסטינית. הפלסטינים מצידם החליטו לפנות לחמישה-עשר ארגונים ואמנות בינלאומיים בבקשת הצטרפות, תוך הפרת התחייבותם לעצור פעילות דיפלומטית חד-צדדית בזירה הבינלאומית, כל עוד נמשך המשא ומתן. אמנם בעת ההיא, כדי לא "לשבור את הכלים", הפלסטינים בחרו לפנות לאמנות ולארגונים שהצטרפותם אליהם לא תיצור לישראל בעיה חמורה, כגון זו העשויה להיווצר בהצטרפות לבית הדין הפלילי הבינלאומי בהאג (ICC) (פנייה זו הוגשה מאוחר יותר, בינואר 2015, לאחר דחיית מועצת הביטחון של האו"ם את היוזמה הפלסטינית לסיום הכיבוש הישראלי בתוך שלוש שנים, עד סוף 2017). אולם, די היה בעצם הפנייה שאכן הוגשה לחמישה-עשר האמנות והארגונים, כדי להניע את ממשלת ישראל להכריז על הפסקת השיחות.

הסכם הפיוס הפנים-פלסטיני וכינון ממשלת אחדות

אחת התוצאות של קריסת המשא ומתן בין ישראל והפלסטינים הייתה גיבוש הסכם הפיוס המוסדי בין פתח וחמאס מאפריל 2014, שכחלק ממנו הוקמה ממשלת אחדות לאומית בתמיכת שתי התנועות. מבין כל הנושאים הפוליטיים המעסיקים את הזירה הפלסטינית ואת הציבור, שאינו מאמין ביכולת להתקדם בכל תחום אחר, אחדות לאומית היא הסוגיה המדוברת והנתמכת ביותר. למרות זאת, במשך שנים ארוכות התקשו חמאס ופתח להסכים על עקרונות לפיוס בשל היריבות ביניהם ושיקוליהם הפוליטיים הנוגדים, וכן עקב התנגדות של גורמים חיצוניים לפיוס פנים-פלסטיני, ובראשם ישראל וארצות הברית. הנסיבות החדשות שנוצרו עם קריסת המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים ולנוכח חולשת חמאס כתוצאה מזעזועים בסביבה אזורית – אפשרו את ניסוח ההסכם בין הצדדים.

אל ההסכם הגיעו הצדדים כתוצאה מחולשה פנימית הדדית. כל צד סבל מהתערערות מתמשכת של בסיס הלגיטימציה והתמיכה הציבורית בקרב המחנה התומך בו. במובן זה, מדיניות הפנים של שני הגורמים הפלסטיניים הכתיבה את המהלך. עבאס הבין כי הוא מאבד את תמיכת הציבור הפלסטיני, לנוכח חוסר תוחלת בדרכו המדינית, ובמיוחד אחרי כישלון התיווך של קרי. בעיית הלגיטימציה של עבאס היא בראש ובראשונה בקרב קהל הבית שלו ובעיקר צעירי הפתח, שמאסו בו ובהנהגה שסביבו. בד בבד עבאס, כמנהיג כלל הציבור הפלסטיני, מונע מהתחושה שהוא עלול להותיר מורשת של פיצול המחנה הפלסטיני.

חמאס ניגש למשא ומתן על תיאום מוסדי עם פתח במצב של חולשה פוליטית ניכרת ומצוקה כלכלית חריפה. חמאס היה נתון במצב שפל בשל העימות מול שלטון א-סיסי במצרים לאחר הדחת שלטון 'האחים המוסלמים' במצרים, שנתפסו כתחליף הולם לפטרוניו הקודמים – איראן, סוריה וחזבאללה. בנוסף, אובדן התמיכה הציבורית בחמאס נובע מהמשבר הכלכלי המתמשך ברצועת עזה, בשל סגירת המנהרות והמצור הקשה המוטל על הרצועה. הנכס המשמעותי היחידי שנותר לו היה עוצמתו הצבאית, שגם אותה קשה לשמר לאורך זמן ללא משאבים פוליטיים ופיננסיים. יחסי חמאס עם איראן התערערו, והסיוע שהוגש מטהראן לארגון הצטמצם במידה ניכרת. בין חמאס לבין סוריה, איראן וחזבאללה נוצר נתק עקב סירוב חמאס לעמוד לצד משטרו של בשאר אל-אסד במאבקו נגד המורדים. חמאס – ארגון אסלאמי סוני שמקורו ב'אחים המוסלמים' – לא יכול היה ללחום לצד עלווים ומיעוטים אחרים המזדהים עם השיעים, הנאבקים בארגונים סוניים.

נכזבה תקוותו של חמאס כי תמיכה מצד תנועות אסלאמיות סוניות אחרות – ובפרט שלוחות של 'האחים המוסלמים', שכוחן גבר על רקע התהפוכות הפוליטיות חברתיות במדינות ערב – תהווה עבורו פיצוי על אובדן תמיכתם של גורמים שיעיים. ואכן, לזמן קצר בתקופת שלטונם של 'האחים המוסלמים' בהובלת הנשיא מוחמד מורסי במצרים, נראה היה שתקווה זו מתגשמת. זאת, למרות שמורסי גילה העדפה לאינטרסים של המדינה המצרית על חשבון האינטרסים הישירים של חמאס ברצועת עזה. אולם, תקווה זו נגוזה עם הדחת מורסי ביולי 2013 וכינונו של משטר עבד אל-פתח א-סיסי במצרים. המשטר המצרי רואה ב'אחים המוסלמים' אויב וחמאס מהווה מבחינתו רכיב מסוכן במיוחד של יריב זה, משום שהוא חמוש ונהנה משליטה ומחופש פעולה ברצועת עזה ומקיים קשר והברחות אמצעי לחימה עם גורמי טרור הפועלים בסיני. הנה כי כן, מצרים נקטה פעולה נחושה במטרה לנתק מנהרות ששימשו להברחת סחורות, ובפרט אמצעי לחימה, לתחומה של רצועת עזה. המסע המצרי נגד המנהרות זכה להישגים ניכרים. מרבית המנהרות נהרסו, וכן חשפו הכוחות המצריים שטח בטווח של עד קילומטר אחד הסמוך לגבול בין הרצועה למצרים. לפיכך, התעבורה לרצועת עזה דרך המנהרות נחסמה כמעט לחלוטין. כך נקלע חמאס למשבר כלכלי עמוק. נוסף להפסקת הסיוע הפיננסי מאיראן, הוא איבד את ההכנסה מהמסים שנגבו על הסחורות שהוברחו לעזה. נוסף לכך, הגדרתו של חמאס על ידי מצרים כארגון טרור חסמה אפשרות להבריה לעזה כספים באמצעות העברות בנקאיות. חמאס המבודד מבחינה מדינית נהנה מתמיכתן הבלתי-מסויגת של קטאר וטורקיה. עם זאת, הן אינן יכולות לפרוץ את המחסום הפיננסי שבו נתון הארגון. התוצאה החריפה ביותר של המשבר הפיננסי הייתה היעדר היכולת לשלם משכורות לעובדי הציבור בעזה ולאנשי הזרוע הצבאית של הארגון – עז א-דין אל קסאם.

חולשתו של חמאס לא הותירה לארגון ברירה, אלא להיות זה שיעשה את מרבית הוויתורים שאפשרו לו ולפתח לנסח את הסכם הפיוס. הנהגת חמאס הסכימה להקמת ממשלת אחדות לאומית שאינה כוללת נציגים של הארגון. ממשלה זו היא לכאורה ממשלת טכנוקרטים, אבל היא כוללת לא מעט אישים פוליטיים הקרובים לעבאס. חמאס הסכים להעביר לממשלה זו את השליטה על כל המשרדים האזרחיים בעזה. כך ויתר לכאורה על הרכיבים האזרחיים של שלטונו בעזה לטובת הרשות הפלסטינית בהנהגת עבאס ובהובלת פתח, אם כי ההתפתחויות בהמשך המחישו כי היה מרחק רב בין הנכונות העקרונית הזאת לנכונות ליישם מצב שבו הרשות הפלסטינית באמת שולטת ברשויות האזרחיות בעזה. כמו כן נענה חמאס לדרישה מצרית כי בצד הפלסטיני של מעבר רפיח ולאורך הגבול של רצועת עזה עם חצי-האי סיני יוצבו אנשי ביטחון של

הרשות – משמר הנשיאות. תמורת זאת קיבל חמאס התחייבויות לתשלום משכורות לעובדי הציבור (כאשר לא ברור מי הם עובדי הציבור, ואם אנשי הזרוע הצבאית נכללים בהם), להצטרפות חמאס לאש"ף ולעריכת בחירות לאחר חצי שנה. כל זאת, כאשר ברור על סמך ניסיון שנצבר מניסיונות פיוס קודמים בין פתח לחמאס כי לפתח יש אינטרס מובהק, שכן קל לו מאוד למסמס התחייבויות אלו בתירוצים שונים. ממשלת האחדות הלאומית שזכתה לתמיכת חמאס קמה בראשות ראש הממשלה הקודם, ראמי חמדאללה, ושולבו בה לא מעט שרים שהיו חברים בהרכבה הקודם. אולם, ישראל הגיבה להתפתחות זו במסע לחצים נגד הרשות, בכלל זאת איום כי לא תדבר עם מי שמשותף פעולה עם חמאס, ואף תעכב את העברתם של כספי מסים שהיא גובה עבור הרשות. ישראל אף נקטה צעדים מעשיים כדי למנוע העברת כספים מהרשות לעזה. במקביל, וכעדות לכך שההסכמה בדבר הקמת ממשלת אחדות לא מיתנה את היריבות בין פתח לחמאס, הרשות עצמה לא עמדה בהתחייבותה להעביר כספי משכורות לעזה, והתנתה את התשלום בבחינה פרטנית של שמות עובדי הציבור. על רקע זה התרחשה ההסלמה בין ישראל לחמאס, שכונתה מערכת 'צוק איתן'. לאחר מערכת 'צוק איתן' קרס בפועל הסכם הפיוס, בשל חוסר הנכונות של שני הצדדים ליישם אותו. כל אחד מהם מבין כי בכוונת הצד השני לנצל את ההסכם כדי להביא להחלשתו, ובסופו של דבר – לחיסולו. אצל עבאס התחזקה התחושה הזאת אחרי שישראל פרסמה כי חשפה רשת של חמאס שביקשה לשקם את התשתית הצבאית של חמאס בגדה המערבית ולבצע פיגועים, כחלק מתפיסה של חמאס שאובדן הלגיטימציה של פתח יאפשר לו בעתיד לתפוס את השלטון גם בגדה.⁷ למרות זאת, לעת עתה אף צד אינו מוכן להצהיר באופן רשמי על סוף ההסכם, בשל החשש שיואשם על ידי הציבור הפלסטיני בהכשלת הפיוס.

מערכת 'צוק איתן'

ההיבט המדיני

בישראל נשמעו טענות כי העימות הצבאי שפרץ ביולי 2014 בין חמאס ושאר הפלגים ברצועת עזה לבין ישראל היה תוצאה של תכנון מוקדם של חמאס, שיזם עימות כדי לשפר את מצבו. נרטיב זה רווח בציבוריות ובתקשורת הישראלית, הוא אף כונה "מלחמת יולי שתוכננה על ידי חמאס"⁸ ואומץ על ידי ממשלת ישראל. עם זאת, התפתחות המשבר מלמדת כי סביר יותר שמדובר היה בהידרדרות לעימות מקיף ששני הצדדים לא הצליחו לשלוט בה, ומשלב מסוים לא היו מעוניינים לעוצרה.

תחילתה של ההסלמה בחטיפת נערים ישראלים על ידי חוליית חמאס בחברון, כאמצעי מיקוח לשחרור אסירים. למרות שחמאס דוגל עקרונית בחטיפת ישראלים כקלף מיקוח, ההנהגות המדינית והצבאית של חמאס לא היו מודעות ליוזמה זו. אנשי החוליה חטפו בגוש עציון שלושה תלמידי ישיבה, וכשהפעולה השתבשה רצחו אותם. ישראל הגיבה ביד קשה, בין השאר בשל זהותם וגילם הצעיר של הקורבנות. כוחות הביטחון ניהלו חיפוש אגרסיבי אחר החטופים ובמקביל התקבלה החלטה לנצל את האירוע כדי לפגוע באופן נרחב בתשתית חמאס בגדה המערבית, לרבות התשתית הפוליטית והחברתית של הארגון. בקרב פעיליו וחשודים בהשתייכות אליו נערכו מעצרים רבים, וצה"ל ביצע פשיטות על מוסדות הקשורים בו.

ההידרדרות ללחימה בעזה החלה כאשר קבוצות חמושות אחרות בעזה, לא חמאס עצמו, ניצלו את המתרחש שנוצרה בזירה הישראלית-פלסטינית לאחר כישלון המשא ומתן המדיני והעימות שהתפתח בגדה המערבית, כעילה לשיגור רקטות מעזה לעבר מטרות בישראל. ישראל פעלה בהתאם למדיניותה הקבועה, שעיקרה תגובה לשיגור רקטות מעזה בתקיפת מטרות בשטח הרצועה. בהתאם לתפיסה הישראלית הגורסת שחמאס כשליט ברצועה הוא הכתובת האחראית לכל המתרחש בה, בין יעדיה של התגובה הצבאית היו גם מטרות חמאס. לאחר כשבוע מתחילת ירי הרקטות מעזה ובעקבות תקיפה ישראלית של מנהרת חמאס בשטח הרצועה, שנהרגו בה מספר חברים בכוח המיוחד של חמאס, החליטה גם הנהגת חמאס להגיב בירי רקטות מסיבי יותר ולנצל את ההידרדרות כדי לשנות את המצב ברצועה מיסודו ולשקם את שלטונו ברצועה שנקלע, כאמור, למצוקה כבדה.⁹

לא ניתן לשלול אפשרות כי ירי הרקטות על ידי הקבוצות האחרות, לצד התגובה הישראלית לירי, הקשה במיוחד על חמאס להימנע מתגובה. פעילותם של הפלגים האחרים אינה מכוונת נגד ישראל לבדה; מטרתה היא גם להעביר מסר לאוכלוסייה הפלסטינית כי חמאס אינו באמת תנועת התנגדות לכיבוש הישראלי, אלא הוא, כמו פתח והרשות הפלסטינית, משרת למעשה את האינטרס הישראלי. משמעותו של מסר זה היא כי אותם פלגים הם למעשה תנועות ההתנגדות האמיתיות, ולכן זכאים לתמיכה הציבורית. חמאס מצידו לא יכול היה להדוף האשמה זו בעודו נוהג איפוק במאבק נגד ישראל. תומכי הגישה שלפיה ההסלמה התרחשה ביוזמת חמאס טענו כי ירי שביצעו הפלגים האחרים היווה איתות מצד חמאס, שיכול היה למנוע פעילות זו. ייתכן אף שגורמים בחמאס ובעיקר בזרוע הצבאית של הארגון – אשר היו מתוסכלים מכך שהרשות אינה מעבירה את משכורותיהם של אנשי עז א-דין אל-קסאם, מהקשיים שהערימה ישראל בדרך למימוש הסכם הפיוס וכן מצעדים שנקטה מצרים במטרה להצר

את צעדי חמאס – סברו שעימות עם ישראל ייצור עבורם הזדמנות לצאת מהמשבר. כך או כך, ההסלמה גלשה לעימות נרחב משום שישראל נאלצה להגיב לשיגור הרקטות של חמאס בתקיפות רחבות היקף ועוצמה ברצועה.

מבחינת חמאס, אם כך, תחילתו של העימות התאפיינה בשוני מתנאי הרקע שהיו לעימותים קודמים עם ישראל. ראשית, חמאס נכנס לעימות במצב של חולשה מדינית ופיננסית ללא תקדים. שנית, חמאס היה שרוי במצב שאין לו מה להפסיד בשל מצבו הירוד, מה גם שישראל הבהירה מתחילת המערכה שאין בכוונתה להביא להפלת שלטון חמאס ברצועה. שלישית, מערכת קבלת ההחלטות של הארגון הייתה אף היא מעורערת ומפוצלת בין רכיביה ללא תקדים. הפיצול, שבחלקו נבע מההפרדה הגיאוגרפית בין שלוחותיה של הנהגת חמאס, ביטא גם אינטרסים שונים של הזרוע הצבאית וכן של שורת ההנהגה המדינית שברצועת עזה, וזו שמושבה מחוץ לרצועה.

הזרוע הצבאית של חמאס אימצה מדיניות מיליטנטית יותר לאחר מותו של מפקדה הקודם, אחמד אל-ג'עברי, בתחילת מבצע 'עמוד ענן' (נובמבר 2013) ותחת פיקודו של מוחמד דף. המיליטנטיות הגוברת אך לובתה על ידי תחושות התסכול שגרמו המצוקה הכלכלית ברצועה, וההערכה כי ישראל אינה מממשת את ההבנות שהושגו בסיום מערכת 'עמוד ענן' לגבי הקלות על מעבר אנשים וסחורות מן הרצועה ואליה. אשר לזרוע המדינית של חמאס – אנשיה שברצועה קרובים יותר לאוכלוסייה המקומית, ולכן הם גילו גישה מתונה יחסית ונטו להסכים להפסקת אש מוקדמת. מנגד, אנשי הזרוע המדינית שמחוץ לרצועת עזה פעלו במידה רבה בהתאם למדיניותם של פטרוניהם האזוריים. חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית של חמאס שנהנה מחסות המשטר בקטר, אימץ על פי רוב את עמדתה של הזרוע הצבאית והציג דרישות מפליגות כתנאי להפסקת אש. מוסא אבו מרזוק, סגנו של משעל השווה בקהיר, הציג לעומת זאת עמדות מתונות, שתמכו בהצעות להפסקת אש שהציגה מצרים.

אחד המאפיינים הבולטים של סבב הלחימה בין ישראל לחמאס היה משכו הארוך, בהשוואה לסבבים קודמים. העימות נמשך 50 ימים, מ-8 ביולי עד 26 באוגוסט (מבצע 'עמוד ענן' שקדם לו נמשך שמונה ימים, ומבצע 'עופרת יצוקה' בשלהי 2008 – תחילת 2009, נמשך 23 ימים). משלב מוקדם של הלחימה ישראל הייתה מוכנה להפסקת אש שבה "שקט ייענה בשקט", אך חמאס סירב לחדול מירי הרקטות בטרם יסוכמו העקרונות להסרת המצור ולשיקום הרצועה. אפשר לייחס את משך הלחימה הארוך בפעם הזאת לכושר עמידה משופר של חמאס, שנשען במידה מכרעת על מצאי הרקטות הגדול שצבר הארגון ועל היותו ממוגן היטב במנהרות. מניסיונו באופן סיום המערכות בעבר הבין חמאס כי עליו לחלץ הישגים מישראל כתנאי להפסקת האש, אחרת

הסיכוי להסיר את המצור מהרצועה יהיה קלוש. בציבור הישראלי רווחה גם טענה שהתקיפות האוויריות והפשיטות הקרקעיות המוגבלות של צה"ל לא יצרו לחץ שיכול היה להשפיע על חמאס לחדול מהירי ולהפסיק את הלחימה. אמנם נטען כי בשלב מתקדם של המערכה, לאחר שהותקפו והופלו בניינים רב־קומות בעזה, נוצר לחץ על הנהגת חמאס מצד האליטה בעיר לחדול מן הלחימה, אולם אין די ראיות התומכות בטענה זו. נראה, אפוא, שהקושי להגיע להסכמה בדבר הפסקת אש מוקדמת נבע בעיקר מהשילוב בין שלושה גורמים: המשבר שחמאס היה נתון בו ערב ההתלקחות; התערערתו של מנגנון קבלת ההחלטות בחמאס; הדינמיקה שהתאפיינה בחוסר תיאום בין שחקנים חיצוניים, שהיו אמורים לסייע בקידום להפסקת אש.

בשל מצבו המשברי, קשה היה לחמאס להסכים להפסקת אש ללא הישג בתחום הכלכלי בכלל – כזה שיסומן על ידי התקדמות לקראת הסרת המצור על הרצועה, ובפרט ללא פתרון למשבר הפיננסי של הארגון עצמו – על ידי הסדר לבעיית המשכורות לעובדי הציבור שלו ברצועה. בהיעדר הישגים אלה לא יכול היה חמאס להסביר לאוכלוסיית עזה את ההיגררות לעימות, על המחירים הכבדים שהוא גבה במונחים של נפש ותשתיות. חשובים ביותר לארגון היו ההישגים המעשיים כמו תנועה חופשית יותר של סחורות ואנשים לעזה וממנה, וכן הישגים סמליים שאפשר היה להציגם כ'תמונת ניצחון', כמו הסכמה ישראלית לבניית נמל ימי ושדה תעופה בעזה – גם אם לא יתרמו מיידית לפתרון המשבר. ישראל מצידה הייתה מוכנה לפתוח את הרצועה לתעבורה חופשית יותר שתשפר את המצב ההומניטרי באזור, אך לא הייתה מוכנה להסכים למה שיתפרש כפרס לחמאס על מדיניותו התוקפנית. היחלשותו של מנגנון קבלת ההחלטות של חמאס אפשרה לזרוע הצבאית להטיל וטו על כל החלטה, ועיכבה אף היא את הסכמת חמאס להפסקת אש.

מעבר לכך, בשל עמדתו של ממשל א־סיסי לגבי העימות בפרט וביחס לחמאס בכלל, חמאס תפס את מצרים – המתווכת המסורתית להפסקת אש בין ישראל לארגון – כגורם עוין וכשותף אסטרטגי לישראל. ישראל התנגדה לניסיונות התיווך של קטר וטורקיה, שמילאו בעימות תפקיד נוח יותר לחמאס.¹⁰ ארצות הברית ניסתה אף היא לקדם הפסקת אש מוקדמת אך עשתה זאת בצורה כושלת, שהדירה מן התהליך שלושה שחקנים מרכזיים; ישראל, מצרים והנהגת הרשות הפלסטינית. ייתכן שכישלון זה גרם לכך שהמערכה הצבאית לא הסתיימה קודם למועד סיומה. אמנם, הערכתו של מזכיר המדינה קרי כי קטר וטורקיה הן בעלות השפעה על חמאס ולכן יש לערבן במאמץ התיווך – לא הייתה מופרכת מעיקרה. עם זאת, הדרתן של מצרים והרשות הפלסטינית, שהתבטאה באי־הזמנתן למפגש שקיים ג'ון קרי בפריס עם נציגי קטר

וטורקיה במסגרת מאמץ התיווך שהוביל, חיבלה בסיכויי ההצלחה של המהלך. מעבר לכך, גישתו של קרי העניקה לקטר ולטורקיה הרגשה שהן יכולות להכתיב הפסקת אש לפי תנאי חמאס. כשהציג קרי את הצעתו להפסקת אש כיוזמה שלו, אבד הכלל על מאמץ התיווך שלו.

בסופו של דבר, לאחר חמישים ימי לחימה הצליחו ישראל ומצרים להכתיב לחמאס את תנאיהן להפסקת אש.¹¹ הנהגת חמאס נאלצה לקבל את התכתיב המצרי שלפיו חמאס לא יהיה המייצג הבלעדי של הצד הפלסטיני בדיוני המשך על הסדרה מחודשת ברצועת עזה, וכי המשלחת הפלסטינית תכלול את כל הארגונים הרלוונטיים ובראשה יעמדו אנשי אש"ף/הרשות הפלסטינית. כך הפכה מצרים את הנשיא עבאס לשחקן מרכזי בנוגע למשבר בעזה ולהפסקת האש. שנית, התוכנית בת שני השלבים שהציעה מצרים שיקפה את רצונה לשלול מחמאס אפשרות להציג הישגים: הפסקת אש שאינה מותנית בדבר, למעט סיוע הומניטרי לעזה והרחבה של תחום הדיג בימה של עזה (משלושה לשישה מייל); משא ומתן שיתנהל במשך חודש על אודות דרישותיהם הנוספות של ישראל וחמאס, במטרה למסד הפסקת אש לאורך זמן.

ההיבט הצבאי

במערכת 'צוק איתן', בניגוד לסבבי הלחימה הקודמים בין ישראל לחמאס, הארגון לא הסתפק בירי רקטות ופצצות מרגמה לעבר מטרות ישראליות ובעיקר ליישובים אזרחיים, אלא ניסה לתקוף מטרות ישראליות גם באמצעים נוספים: החדרת כוחות לשטח ישראל דרך מנהרות התקפיות שחצו את הגבול לתוך ישראל, פשיטה של כוח קומנדו ימי דרך הים וכלי-טיס בלתי-מאוישים (כטב"מים) למשימות תקיפה (התאבדות). גיוון זה של שיטות הפעולה העיד על הבנה בחמאס כי על הארגון לספק מענה לפתרונות שפיתחה ישראל לאיום הירי הרקטי.

המערכה החלה כשבידי חמאס והקבוצות האחרות הפעילות ברצועה מלאי רקטות גדול יותר מאשר במערכות הקודמות (מעל 10,000), ובכלל זאת רקטות ארוכות-טווח במספר רב יותר, שכיסו את שטח ישראל עד קשת הכוללת את ירושלים וזיכרון-יעקב. התשובה המבצעית הישראלית שהורכבה ממערכות הגנה נגד רקטות 'כיפת ברזל' (עם שיעור הצלחה ביירוט של מעל 90 אחוזים), מערך התרעה ואזעקות יעיל וכן מרחבים מוגנים הוכחה כיעילה מאוד, וסיפקה הגנה הרמטית כמעט לאזרחים במרבית השטח המכוסה על ידי הרקטות מעזה. כן אפשרה מערכת ההגנה הישראלית למרבית האוכלוסייה להמשיך בשגרת חייה. אמנם, לא נמצא עדיין מענה טוב מספיק לצורכי ההגנה על היישובים באזור הקרוב לרצועה – 'עוטף עזה' – אזור שסבל מירי מרגמות

אשר מערכת 'כיפת ברזל' אינה מספקת לו מענה, וכן מירי אינטנסיבי של רקטות קצרות-טווח, שגם להן מתקשה המערכת לתת מענה. תכיפות הירי לא אפשרה ניהול חיי שגרה ביישובים אלה, וזמני ההתרעה הקצרים לא אפשרו תמיד הגעה למרחבים מוגנים. מסיבה זאת בחרו חלק מתושבי האזור לעזוב את היישובים כל עוד נמשך הירי. בסך הכול, מספר הנפגעים מירי הרקטות ופצצות המרגמה במשך חמישים ימי הלחימה היה נמוך ביותר. הלקח העיקרי מהמערכה בתחום זה הוא שיש לפתח תשובות הולמות גם למרגמות ולרקטות קצרות-טווח. עם זאת, ראוי לציין שחמאס לא הצליח לשגר מטחים כבדים של רקטות וסביר כי על מנת להתמודד עם מתארים חמורים יותר של שיגורי כלי-טיס בלתי-מאוישים, רקטות וטילי קרקע-קרקע על ידי חזבאללה מצפון, למשל, תזדקק ישראל למספר רב יותר של סוללות 'כיפת ברזל', וכן למערכת 'שרביט קסמים'.

ישראל הצליחה לסכל ביעילות את ניסיונות החדירה מהים ואת תקיפות הכטב"מים, אולם הלחימה בחדירות דרך מנהרות הייתה אתגר קשה יותר. בשנים האחרונות בנה חמאס עשרות מנהרות חודרות לשטח ישראל, רק חלק קטן מהן נחשף ונהרס על ידי כוחות צה"ל לפני המערכה. ידוע היה כי קיימות מנהרות נוספות רבות, אך הניסיונות לפתח אמצעים טכנולוגיים לאיתור מנהרות כשלו, ולא ניתן היה להרוס אותן כל עוד התוואי שלהן לא אותר במדויק. נוצר חשש כבד כי המנהרות ישמשו להחדרת כוחות שיתקפו יישובים ישראלים, והתשובה המבצעית העיקרית שניתנה לאיום זה הייתה תגבור מערך הזיהוי, שנועד לאתר את הכוחות התוקפים עם צאתם אל פני הקרקע, וכן תגבור מערך ההגנה על היישובים. אף לא אזור אחד או יישוב הותקפו בדרך זו, אולם החדירה דרך מנהרות אפשרה לאנשי החמאס להיתקל בכוחות צה"ל בתנאים נוחים יחסית מבחינתם, ולגרום אבידות בקרב החיילים.

במערכה זו הותקף מספר רב יותר של מטרות מאשר במערכות הקודמות, הן משום ההצלחה של המודיעין הישראלי לבנות מאגר גדול של מטרות, והן בשל משך המערכה הארוך יחסית ויכולתו המשופרת של המודיעין לאתר במהלכה מטרות חדשות. מנגד, שלושה גורמים הגבילו את האפקטיביות של התקיפות. הראשון היה המאמץ הגדול שהשקיע חמאס בהגנה על מרבית אמצעי האש שלו, באמצעות הטמנתם מתחת לפני הקרקע. השני היה השימוש הגובר של החמאס באוכלוסייה במטרה להקשות על צה"ל לפגוע ביכולותיו הצבאיות. אמצעי האש, מחסני החימוש, המפקדות ואמצעי הייצור של הארגון הוצבו בקרב האוכלוסייה האזרחית, ולעתים קרובות במתקנים אזרחיים רגישים כמו בתי ספר, בתי חולים, מרפאות, מוסדות או"ם ומסגדים. התנהלות זו של חמאס הקשתה על צה"ל למנוע נזק אגבי רחב. הוערך כי למעלה מחמישים אחוזים

מהנפגעים ברצועה היו "לא-מעורבים". לתוצאה זו נודעה השפעה חמורה על תדמיתה של ישראל בעולם. הגורם השלישי היה מערך המנהרות המסועף שנבנה בשטח הרצועה עצמו, לצד המנהרות ההתקפיות שבגבול הרצועה עם ישראל. לוחמי חמאס היו מוגנים בתוכן, יכלו לנוע בחופשיות ולתספק כוחות והפתיעו את כוחות צה"ל בפעולה מתוך המנהרות בשלב הלחימה הקרקעית.

משלב מוקדם של המערכה התנהל ויכוח במערכת הפוליטית בישראל על הגדרת יעדיה. כלקח ממערכות א-סימטריות קודמות, הממשלה הגדירה יעדים צנועים מאוד. היעד ראשון היה "שקט תמורת שקט" ו"גביית מחיר" מחמאס. מונחים אלה שיקפו תפיסה שהעימות הוא תוצאה של שחיקת ההרתעה הישראלית, היעד הוא שיקומה וניתן להשיגו על ידי סיכול ניסיונותיו של חמאס לגרום אבידות בצד הישראלי וגביית מחיר ממנו, אשר ימחיש כי הוא משלם ביוקר רב עבור הישגים מועטים, אם בכלל. יעדים אלה תורגמו לשילוב של מערך הגנה יעיל עם תקיפות מנגד, בעיקר אוויריות, וכן מהים ומהיבשה.

בישראל נשמעו קולות – בעיקר בחוגי הימין הפוליטי – שקראו להגדרת יעדים שאפתניים יותר למבצע, כמו מיטוט שלטון חמאס בעזה והבסת הארגון. כן התנהל ויכוח לגבי הצורך במהלכים קרקעיים לצד התקיפות מנגד. הטענות בהקשר זה היו שאי-אפשר להביס את חמאס ולמוטט את שלטונו ללא מהלכים קרקעיים. היו שגרסו כי גם שיקום ההרתעה דורש מהלכים קרקעיים, שכן אם חמאס מעריך שישראל אינה מוכנה לשלם את מחיריהם של מהלכים קרקעיים, נפגעת יכולתה להקרין הרתעה.

כמעט עד סופה של המערכה המשיכו ההנהגה הפוליטית וכנראה גם ההנהגה הצבאית בישראל לדגול בתפיסה שיש להימנע ממהלכים קרקעיים, וכי די בפגיעה הקשה בתשתית חמאס באמצעות תקיפות מנגד בשילוב עם יעילות מערך ההגנה הישראלי, על מנת להשיג הרתעה אמינה. עם זאת, התממשות האיום הטמון במנהרות התקיפה הביאה להכרה שיש צורך במבצעים קרקעיים מוגבלים על מנת לטפל במנהרות האלה ולהרוס אותן. למטרה זו נכנסו כוחות קרקעיים לרצועה, לאורך הגבול ולעומק של כשלושה קילומטרים, והם חשפו את המנהרות והרסו אותן. כוחות אלה עזבו את שטח הרצועה כאשר הושלמה משימתם המבצעית.

הרוב המכריע מקרב 74 ההרוגים הישראלים במערכה נגרם במבצעים אלה – מחיר יחסי יקר באבידות. הסיבה לכך הייתה שבאזורים רבים ברצועה, השטחים הבנויים נמצאים בקרבת הגבול עם ישראל. עובדה זו חייבה את הכוחות הישראליים להילחם בשטחים בנויים כדי לאתר את המנהרות ולהרוס אותן. מאותה סיבה היו קורבנות רבים בקרב "לא-מעורבים", בזמן שכוחות קרקעיים של צה"ל נזקקו לאש מסיבית כדי

להיחלץ ממצבי מצוקה. על רקע זה התעורר במערכת הפוליטית והציבורית בישראל ויכוח באשר למהלכים הקרקעיים הדרושים. בין היתר, נטען שעדיף היה להפעיל כוחות מתמרנים שיחדרו עמוק לשטח הרצועה – אפילו עד חוף הים – תוך ניצול שטחים פתוחים. טענה זו התבססה על הערכה כי לחימה בשטח צפוף פחות הייתה גובה מחיר גבוה יותר מחמאס, והיה נוצר עליו לחץ כבד יותר מזה שנוצר בפועל – להפסיק את הלחימה. אולם, אימוץ תפיסה מבצעית זו לא היה חוסך את הצורך לאתר מנהרות ולהרוס אותן. כמו כן, לא ברור באיזו מידה ניתן היה להשיג את ההישגים שלהם ציפו תומכי הגישה החלופית במערכה א־סימטרית, שבה הכוח שמנגד משלב שיטות של גרילה לצד לוחמה סדירה, עם היטמעות בסביבה האזרחית.

מערכת 'צוק איתן' חידדה את ההבנה שהרתעה היא משוואה בת שני צדדים. בצד האחד – היכולת לסכל את תכנוניו של הצד השני והצבת איום אמין בענישתו, אם יממש את תוכניתו; בצד השני – עוצמת המוטיבציה של הצד השני לפתוח בעימות אלים. כאשר לצד זה קיימת מוטיבציה גבוהה לשנות את הסטטוס קוו משום שהוא בלתי-נסבל מבחינתו, אזי דינו של מאמץ ההרתעה להיכשל. מבחינות רבות, זה היה מצבו של חמאס ערב המערכה. סביר להניח כי גם אם ישראל וחמאס לא יגיעו להסכם על הפסקת אש ממושכת ועל תנאיה, חמאס יתקשה להצדיק את חידוש האש. זאת, עקב המספר הגבוה של הקורבנות בנפש – כאלפיים ושלוש מאות הרוגים – והיקפו האדיר של ההרס שנגרם ברצועה במהלך המערכה. יתר על כן, האפקטיביות המצרית בסיכול הברחה של אמצעי לחימה לתחום הרצועה מקשה על חמאס את שיקום יכולותיו הצבאיות. בכל מקרה, את מידת הצלחתו של המאמץ לשקם את ההרתעה הישראלית מול חמאס ניתן יהיה לבחון לאורך זמן.

אופי המערכה הא־סימטרית בין ישראל לחמאס גרם תסכול בקרב שכבות רחבות בציבור ובמערכת הפוליטית בישראל. לרבים היה קשה להבין ולקבל את העובדה שצבא בעל יכולות אדירות כזה "ל אינו מסוגל להביס ולהכריע כוח צבאי של "כנופיה" כמו חמאס. כן קשה לשכנע שכדי להביס כוח צבאי כשל חמאס ולפרקו מנשקו, יש לכבוש את הרצועה ולשהות בה תקופה ממושכת שתידרש כדי לאתר חוליות ולסכל את יכולתן לפעול, ואשר במהלכה תנוהל לחימת טרור נגד כוחות צה"ל. ממשלת ישראל העדיפה לא לשלם את המחיר הכרוך בכיבוש הרצועה ובשהות ממושכת ורבת דמים בה, משום שלא ברור כיצד ומתי אפשר יהיה (לשוב ו) לצאת משם, ומשום שהיה ברור כי כיבוש מחודש של הרצועה לא יכריע את חמאס, שהוא תנועה פוליטית וחברתית המושרשת עמוק בחברה הפלסטינית.

דילמות היום שאחרי

אירועי השנה שחלפה בזירה הישראלית-פלסטינית המחישו כי הסטטוס קוו בה אינו יציב כלל ועיקר, נלווים אליו מחירים ואלה עלולים עוד להאמיר. הצדדים המעורבים ישירות בסכסוך – ישראל, המנהיגות הפלסטינית שברמאללה וחמאס – יצטרכו כולם להתמודד עם השאלות שמסקנה זו מעלה. הרשות הפלסטינית מצויה במשבר חמור. הפרדיגמה שאימצה, שעיקרה מימוש השאיפות הלאומיות הפלסטיניות באמצעות תהליך מדיני ומשא ומתן, נכשלה עד כה והגיעה למבוי סתום. מנהיגות הרשות סובלת מהיעדר לגיטימיות קשה. לא זו בלבד שהיא אינה נהנית מלגיטימיות כתוצאה מבחירות דמוקרטיות, שכן תקופת כהונתו של הנשיא עבאס הסתיימה לפני מספר שנים ואין באופן בחירות חדשות לנשיאות ולמועצה המחוקקת, אלא שבנוסף אבדה לה הלגיטימיות הקשורה במצע פוליטי הנתמך על ידי הציבור שלה. הציבור הפלסטיני ברובו הגדול והמכריע אינו מאמין עוד שיש תוחלת למשא ומתן עם ישראל, ומדיניותו של עבאס הדבק עקרונית בתהליך המדיני נתפסת ככישלון מוחלט. יתר על כן, הרשות הפלסטינית נתפסת כמשתפת פעולה עם ישראל וכגורם המקל עבורה את הכיבוש. ראייה זו את פני הדברים, בשילוב הרושם ממערכת 'צוק איתן', גרמה לירידה דרמטית בשיעור התמיכה בפתח ובעבאס. במקביל, נרשמה עלייה ניכרת לתקופת זמן מוגבלת בשיעור התמיכה בחמאס, שנתפס כמי שפרדיגמת ההתנגדות שלו פועלת, ואף הוכיחה כי ישראל לא יכולה לכפות על הפלסטינים פתרון המבוסס על כוחה הצבאי. חמאס נחשב כמי שהוכיח יכולת עמידה והתמודדות מול ישראל. כיון שכך, עבאס ואנשיו מחפשים נואשות דרך פעולה שתאפשר להם להיחלץ מהמצוקה הפוליטית שבה הם שקועים, ולכן הם חזרו לפעול במשנה מרץ בחזית הזירה הבינלאומית.

דרך פעולה אחת היא מאמץ לשחזר את אחיזתה של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה. מצרים שואפת לנצל את מפעל השיקום ברצועת עזה כמנוף להחלשת חמאס. נחיצותו של פרויקט השיקום אינה מוטלת בספק, בעיקר בעקבות ההרס שגרמה באזור מערכת 'צוק איתן', וזאת בהמשך לנזק הרב שנגרם לכלכלת הרצועה במשך שנים רבות של הגבלות על התנועה לאזור וממנו. אולם, ספק אם מפעל השיקום יתממש ויחולל ברצועה ובזירה הפלסטינית בכלל את השינוי האסטרטגי-מדיני שיתבטא בחידוש שליטתה של הרשות, החוששת ונרתעת מחזרה לרצועה. קשה יהיה לקדם תוכנית פעולה ממשית בכיוון זה, שכן יש מתווה ברור רק לשלב הראשון של התוכנית שגיבשה קהיר לגבי הרצועה. מצרים התנתה את פתיחתו של מעבר רפיח בהצבת כוחות של משמר הנשיאות של הרשות בצד הפלסטיני של המעבר ולאורך הגבול עם

מצרים, וכן בהעברת המשטרה האזרחית ברצועת עזה לשליטת הרשות. כן הציעה מצרים שישראל תציג דרישה זהה לגבי המעברים מישראל לרצועה. תנאי נוסף המצוין בשלב הראשון של התוכנית המצרית הוא כי הרשות תנהל באופן בלעדי את פרויקט השיקום, בכלל זה העברתם של כספי הסיוע לרצועה, ותעשה זאת באמצעות ממשלת האחדות הפלסטינית ועל סמך הסכם הפיוס בין פתח לחמאס. לכאורה, כינון ממשלת האחדות ביטא הסכמה של חמאס להעביר את הסמכויות האזרחיות ברצועה לידי הרשות הפלסטינית, אבל חמאס אינו צפוי לשבת בחיבוק ידיים לנוכח מימושה של כוונה להחלישו ולחזק את יריבו הפוליטי. כל עוד חמאס שולט מבחינה צבאית-ביטחונית ברצועת עזה, יוכלו כוחותיו לסכל תוכניות לשלול ממנו את מעמדו הבכיר ברצועה. אמנם, חמאס מוכן למידה מוגבלת של שיתוף פעולה עם הרשות, אך הוא צפוי להתנות את התיאום בתשלום משכורות לאנשיו, שמבחינתו הם עובדי הציבור בעזה. מלבד העובדים במשרדי הממשלה השונים שמונו על ידי חמאס, מדובר גם באנשי הזרוע הצבאית של הארגון – עז א-דין אל קסאם. הסיכוי שתנאי זה יהיה מקובל על הרשות הפלסטינית והמדינות התורמות שיטו שכם למפעל השיקום אינו גבוה. מנגד, חמאס צפוי לפעול בהקשר זה, כמו בהקשרים אחרים, בהתאם לאינטרס הארגוני – גם במחיר שיבוש התוכניות לשיקום הרצועה.

יתר על כן, הנשיא עבאס, שפעמים רבות בעבר נכווה, בראייתו, כשלא מומשו הבטחות שנתנו לו ישראל, ארצות הברית ומצרים, לא יהיה מוכן בהכרח למלא את התפקיד המיועד לו במסגרת הסדרה מחודשת ברצועה, והוא צפוי לסרב להסתכן בלא תמורה הולמת בגדה המערבית וגיבוי רחב. הרשות תיאלץ להביא בחשבון את הסיכון שחמאס ימנע ממנה ליישם את סמכויותיה האזרחיות ברצועת עזה, וכך ינטרל את שליטתה במפעל השיקום. כן צפוי עבאס לסרב להציב ברצועה כוחות מוגבלים של הרשות, שיהיו נתונים לחסדיהם של כוחות חמאס העדיפים עליהם. זאת, אלא אם ישראל ומצרים יתחייבו להתערב בעימות שיתפתח בינם לבין אנשי חמאס. עם זאת, גם בהתחייבות כזו כרוך מחיר: עבאס עלול להצטייר בעיני הציבור הפלסטיני כעושה דברן של ישראל, מצרים (ושותפותיה באזור) וארצות הברית, בעוד חמאס, כתנועת התנגדות אותנטית, שמר על עצמאות ההחלטה מול גורמים חזקים אלה. מבחינת עבאס, אפשר יהיה להתמודד עם סכנה זו אם פרויקט השיקום בעזה, בהובלת הרשות, ישולב בתוכנית מדינית מקיפה. אולם – וזו הבעיה העיקרית – ישראל וארצות הברית אינן מגלות נכונות ליזום מהלכים מדיניים שיבטיחו פריצת דרך לקראת מימושם של היעדים הלאומיים הפלסטיניים.

הנשיא עבאס מתנה שיתוף פעולה מצד הרשות הפלסטינית עם תוכנית המשלבת את חזרתה לרצועת עזה בהסכמה אמריקאית לפנייה פלסטינית למועצת הביטחון, בבקשה להכיר במדינה הפלסטינית בגבולות 67' ולחייב את ישראל לסגת מהשטחים הכבושים בתוך שלוש שנים. כל זאת, על רקע ההכרה של העצרת הכללית של האו"ם בפלסטין כמדינה משקיפה (נובמבר 2012), כישלון סבב השיחות בין ישראל לאש"ף בתיווך מזכיר המדינה ג'ון קרי, תסכולו של ממשל הנשיא אובמה ממדיניותה של ממשלת נתניהו בשאלת הסכסוך והתהליך המדיני שנועד ליישבו, הביקורת הנרחבת על מדיניות ממשלת ישראל להרחבת הבנייה בהתנחלויות וקביעת עובדות בשטח המרחיקות את פתרון שתי המדינות, וכן רשמיה הכאובים של מערכת 'צוק איתן'. אם תתממש תוכניתו של עבאס, אזי יתמידו הפלסטינים בתהליך הצטרפותם לארגונים ולאמנות בינלאומיים, יגבירו אותו ויהפכו את הפורומים הבינלאומיים במה למתקפה רבתי, דיפלומטית ומשפטית, נגד מדיניותה של ישראל בסוגיה הפלסטינית.

בהצעת ההחלטה שהוגשה למועצת הביטחון בדצמבר 2014 על ידי ירדן, נכתב כי הפלסטינים מעוניינים ב"פתרון כולל ובר-קיימא אשר יביא לקיצו את הכיבוש הישראלי ואשר יגשים את חזון המדינה הפלסטינית". עוד נכתב כי הפלסטינים שואפים להגיע להסדר תוך שנה מרגע שההצעה תתקבל, וכן הם מעוניינים בנסיגה הדרגתית של ישראל מהשטחים עד סוף 2017. ההצעה לא זכתה לתמיכה הנדרשת, אך גם אם הייתה מתקבלת, ספק אם הייתה לה השפעה ממשית על המתרחש בזירת הסכסוך, משום שישראל לא תסכים לנהל משא ומתן כל עוד נוקטים הפלסטינים צעדים לעומתיים חד-צדדיים. בעקבות דחיית היוזמה הפלסטינית במועצת הביטחון הפנו הפלסטינים בקשת הצטרפות לאמנת רומא ולבית הדין הפלילי הבינלאומי בהאג – בבחינת איום להגיש נגד ישראל תביעות בגין פשעי מלחמה. הממשל האמריקאי הגיב לפנייה בביקורת, אם כי לא איים בעצירת הסיוע לרשות הפלסטינית. ישראל, לעומת זאת, נקטה צעד שאותו נקטה לא אחת בעבר כשביקשה להעניש את הרשות על צעדים שנתפסו כנוגדים את עקרון המשא ומתן לקראת הסדר מוסכם – סנקציות כלכליות, שהתמקדו בעצירת העברתם של כספי המסים שהיא גובה עבור הרשות.

הצטרפות הפלסטינים לבית הדין הפלילי הבינלאומי תהיה אמנם מטרד משפטי-דיפלומטי עבור ישראל, אך ספק אם תשנה בצורה מהותית את מדיניות ממשלתה באשר לתנאים לשיבה אל שולחן הדיונים ולקידום הסדר. זאת הסיבה לכך שבהתבטאויותיהם בנושא התהליך המדיני והמבוי הסתום הזכירו הנשיא עבאס ואנשיו את "נשק יום הדין", כלומר, פירוק הרשות הפלסטינית והעברת האחריות הכוללת לנעשה בגדה המערבית לידי ישראל. אפשר להטיל ספק באמינות האיום: ייתכן שעבאס יממש

את איומי ההתפטרות שהשמיע לא אחת ועזיבתו אכן תגרום כאוס, אך סביר להניח שהרשות לא תתפרק מרצונה – שכן קיומה משרת אינטרסים אישיים רבים בזירה הפלסטינית – אלא תשרוד כל עוד היא נהנית מסיוע פיננסי חיצוני, אם כי היא תמשיך להיחלש ולאבד לגיטימיות. אולם, גם בתרחיש זה גלומים מחירים מבחינתה של ישראל, שכן כוחות הביטחון של הרשות המאבדים לגיטימיות יתקשו למלא את משימותיהם הביטחוניות תוך שיתוף פעולה עם ישראל.

לא זו בלבד שעתידה של הרשות הפלסטינית אינו ברור, כך גם עתידם של הסכם הפיוס בין פתח לחמאס וממשלת האחדות הפלסטינית. על רקע המערכה בעזה וחשיפת המזימה של חמאס להשתלט גם על המערכת הפוליטית הפלסטינית בגדה המערבית על בסיס האשמות שפרסמה ישראל, החריפה העוינות בין עבאס ופתח לבין חמאס. עבאס טען כי חמאס לא יישם ברצועת עזה את הסכם הפיוס וכי הוא משתמש בו לשם ביצור שלטונו ברצועת עזה,¹² דוברי חמאס האשימו את הנשיא עבאס בשיתוף פעולה עם ישראל ומצרים, בהמשך רדיפת פעילי חמאס בגדה, בשיתוף פעולה עם כוחות הביטחון הישראליים ובאיישום של הסכם הפיוס כלשונו.¹³ למרות כל זאת, פתח וחמאס נמנעים מביטולו הפומבי של הסכם הפיוס, ועל כן נותר עדיין סיכוי כי ישרוד חרף הסערה. בין הצדדים היריבים מתקיים מאזן החולשה ההדדית, אשר היה ברקע ובבסיס ההסכם. שניהם מקווים עדיין להיעזר בו בנסותם להיחלץ מהמשבר שהם נתונים בו, ושניהם אינם מעוניינים להצטייר בעיני הציבור הפלסטיני כגורם האחראי לפגיעה ב'אחדות הלאומית'.

מבחינת ישראל, שאלה מרכזית היא כיצד למנוע התעצמות מחודשת של חמאס, אשר תכרסם בהרתעה שהושגה במערכת 'צוק איתן' ותקצר את פרק הזמן של שקט יחסי עד להתלקחות הבאה. בעת המגעים שבמסגרתם נדונה הפסקת האש דרשה ישראל שחמאס ושאר הקבוצות החמושות הפעילות ברצועה יתפרקו מנשקם תמורת פתיחת המעברים, הקמת נמל ימי ושדה תעופה ותוכנית שיקום נרחבת לרצועה. הסיכוי שחמאס יסכים למתווה זה הוא אפסי, ולא ניתן יהיה לאלץ אותו לקבלו. על כן, האתגר הוא גיבוש תוכנית שתביא להחלשה הדרגתית של חמאס, או למצער להאטה מרבית של התעצמותו. אפשר שמערכת היחסים העכורה בין משטר א-סיסי במצרים לבין חמאס מצביעה על אפשרות ליישם תוכנית ברוח זו. מחסני הנשק של חמאס התרוקנו במידה ניכרת במהלך מערכת 'צוק איתן' והארגון יתקשה למלאם מחדש, משצומצמה יכולתו להבריח נשק דרך חצי-האי סיני עקב חסימת המנהרות. עם זאת, פתיחת המעברים לרצועה ומפעל שיקום מקיף באזור יקשו את מימוש התוכנית, משום שלחמאס תוענק אפשרות לשקם את תעשיית הנשק המקומית ברצועה. על כן,

יהיה צורך בהקמת מערך פיקוח הדוק על הסחורות הנכנסות לעזה בשיתוף מצרים, ישראל, הרשות הפלסטינית והקהילה הבינלאומית. במקביל, יהיה על ישראל לשקול גם אימוץ של מדיניות אקטיבית נגד ייצור הנשק, הגם שיהיה גלום בה סיכון של ערעור יציבות ביחסים בינה לבין הרצועה.

לנוכח מדיניותה של ממשלת ישראל המכהנת, הדבקה בהערכה בדבר חוסר תוחלת למשא ומתן שיוביל להסדר עם הרשות הפלסטינית בהנהגת עבאס, ועל רקע ההכנות לבחירות שיתקיימו במארכ 2015, על ישראל מוטלת האחריות לייצב את המצב ברצועה. כדי למנוע הסלמה למערכה צבאית נוספת, ישראל תידרש להעניק סיוע משמעותי לרצועה ובכלל זאת הזרמת סחורות – כולל חומרי בנייה, אספקת חשמל ומים וסיוע בשיקום התשתיות. אמנם, קיים מתח בין הצורך לרסן את חמאס לבין הסיוע, שכן העברתו תחזק את שלטון חמאס ותעצים את הלגיטימציה הציבורית של הארגון. אך בפועל, ניכר אינטרס משותף לישראל ולחמאס: שמירת האזור 'מעל פני המים', בטרם יצלול לתהום ויתחולל סבב אלימות מחודש. זאת, יש לומר, בניגוד לחתירה המצרית למוטט את שלטון חמאס ולשקם ברצועה את אחיזת הרשות הפלסטינית, ולמצער – לחזק באזור את השפעתם של אנשי פתח בהובלת מוחמד דחלאן.

שאלה מהותית היא – האם, על רקע הקיפאון המדיני הנמשך והיעדר שיפור במצב ברצועת עזה לאחר מערכת 'צוק איתן', צפויה התלקחות של עימות אלים בגדה המערבית – שעוד בטרם התרחש, זכה לכוותרת 'האנתיפאדה השלישית'. יש סימנים לכאורה כי התפרצות רחבת-היקף עומדת בפתח. זאת, עקב הריבוי היחסי של פיגועים ספונטניים עממיים על ידי בודדים חסרי שיוך ארגוני ('זאבים בודדים'), שהתבצעו בחודשים שלאחר מערכת 'צוק איתן'. אפשר אף שרצח שלושת הנערים הישראלים באזור גוש עציון ערב המערכה היה פיגוע כזה. מבצעיו היו אנשי חמאס מוכרים, אך הם לא פעלו על פי הנחיות מגבוה. נראה שהציבור הפלסטיני ברובו הגדול והמכריע אינו בשל כיום לקחת חלק בהתקוממות רחבת-היקף, והוא חרד מפני חזרה לימים הקשים, רוויי ההרג וההרס, של האנתיפאדה השנייה. ראיה לכך היא ההשתתפות הדלה של פלסטינים תושבי הגדה שנרשמה בהפגנות שנערכו באזור במהלך 'צוק איתן'. התגובה למצב העגום הרווחת בקרב פלסטינים היא התכנסות פנימה, לחוג המשפחה ולסביבה הקרובה.

לישראל אמורה להיות השפעה רבה על סבירות התפתחותו של סבב עימות מחודש. התקריות שאירעו בירושלים בחודשים שלאחר מערכת 'צוק איתן', על רקע מתח שנוצר במתחם הר הבית בין יהודים למוסלמים, היוו רקע לעלייה חדה בהיקף המחאה הפלסטינית האלימה בעיר. למתיחות בירושלים היו סיבות עומק ייחודיות,

החל בקיפוח המתמשך של האוכלוסייה הפלסטינית בעיר, וכלה באווירה האנטי-פלסטינית הקשה השוררת בקרב שכבות נרחבות של תושביה היהודים של העיר. זו התבטאה, בין היתר, בפעילות אלימה נגד פלסטינים במסגרת "תג מחיר" בעיר עצמה ובמקומות נוספים בגדה המערבית. מטבע הדברים, להסלמה בעוינות ובאלימות יש אופי מעגלי. לא ניתן לבטל את החשש מכך שאלימות שמקורה בירושלים – על רקע מתיחות יהודית-מוסלמית / ישראלית-פלסטינית – תגלוש לאזורים שמעבר לעיר, בשטחי הגדה המערבית.

משמעויות לישראל

במזרח התיכון נוצרה בשנים האחרונות, על רקע תהפוכות פוליטיות-חברתיות שחוו רבות ממדינות האזור, מערכת חדשה של יחסי כוחות ובריתות. מציין מרכזי של מערכת מתעצבת זו הוא עניין של מדינות ערביות מרכזיות הנמנות עם המחנה הסוני הפרגמטי בשיתוף פעולה ובתיאום מדיניות עם ישראל, נגד המחנה הרדיקלי המונהג על ידי איראן, ונגד המחנה הסוני הקיצוני על שני גווניו המרכזיים – הג'האדיסטי-סלפי מזה ו'האחים המוסלמים' מזה. על מנת לממש את ההבטחה האסטרטגית הגלומה בשיתוף פעולה בכיוון זה, שואפות מדינות ערב הפרגמטיות להסיר את הסכסוך הישראלי-פלסטיני מסדר היום האזורי. משום כך, הן מגלות נכונות לנצל את היחלשות כוחם של "ספילרים" אזוריים (חזבאללה, איראן וגם חמאס) לשבש מהלכים מדיניים, שכן אלה מעורבים ישירות במאבקים נגדן, ומוכנות להשקיע משאבים דיפלומטיים וכלכליים בהסדרת היחסים בין ישראל לפלסטינים במסגרת הסכם כולל.

זאת ועוד, המשבר החמור שאליו נקלע חמאס, ובעקבותיו מערכת 'צוק איתן', יצרו הזדמנות להתקדם לקראת פתרון הפיצול בין עזה והגדה, שהיווה מכשול בפני כל ניסיון ליישב, או לכל הפחות למתן את הסכסוך בין ישראל לפלסטינים. בתהליך של גישור בין פתח לחמאס ובין הגדה המערבית לרצועת עזה טמונים סיכונים, שכן הוא עשוי לחזק את מעמדו של חמאס בזירה הפלסטינית. עם זאת, יש בו פוטנציאל של איחוד מחדש בין השטחים הפלסטיניים וכינון ממשלת אחדות פלסטינית מתפקדת. ממשלה זו תהווה עבור ישראל כתובת אחראית שתייצג את תושבי השטחים באופן מובהק ומלא יותר מאשר הרשות הפלסטינית כיום, ולכן היא תוכל לצקת תוכן מחודש בתהליך מדיני ובכל סוג של הבנות והסדרים בין ישראל לפלסטינים.

אין דרך פשוטה ובטוחה לנצל את ההזדמנויות האלה. דרך המלך של משא ומתן בין ישראל לפלסטינים על הסכם קבע משובשת עד מאוד, אם לא חסומה כליל בתנאים

הנוכחיים. הפערים בעמדות היסוד של שני הצדדים, לצד האילוצים הפוליטיים המכבידים עליהם, צפויים למנוע מהם לבצע את שינוי המדיניות הנדרש כדי לקדם הסכם כולל בלוח זמנים קצר. אולם, צעדים חלקיים הסכמיים שונים וכן מהלכים חד-צדדיים מתואמים שישראל והפלסטינים יכולים לנקוט, במקביל להידברות ושיתוף פעולה עם קואליציה של שחקנים אזוריים "מעוניינים" על בסיס יוזמת השלום הערבית, עשויים לבלום את תנופתה הדיפלומטית של הרשות, לתרום להתקדמות לקראת היעד הנדרש של פתרון הסכסוך על בסיס הסדר מוסכם, לייצב את סביבתה האסטרטגית של ישראל ולשפר את מעמדה האזורי והבינלאומי.

הערות

- 1 מורן אזולאי, "השר סער על המו"מ: לא נחזור לקווי 67", Ynet, 29 באוגוסט, 2013, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4424094,00.html>
- "Peace talks with Israel going nowhere: senior Palestinian", Reuters, September 4, 2013, <http://www.reuters.com/article/2013/09/04/us-palestinians-israel-idUSBRE9830AV20130904>.
- 2 ברק רביד, "ישראל מחתה בפני ארה"ב: הפלסטינים מדליפים מהמו"מ", הארץ, 8 בספטמבר, 2013, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2114649>
- 3 עמיר רפפורט, "בישראל דוחים את תכנית ארה"ב להסדרי הביטחון בבקעה", Israel Defence, 31 בדצמבר, 2013, <http://snipurl.com/29o1jdp>
- 4 Khaled Abu Toameh, "Abbas reaffirms refusal to recognize Israel as a Jewish state", The Jerusalem Post, November 1, 2013, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Abbas-reaffirms-refusal-to-recognize-Israel-as-a-Jewish-state-337854>; Jack Khoury and Reuters, "Arab League backs Abbas' refusal to recognize Israel as Jewish state", Haaretz, March 9, 2013, <http://www.haaretz.com/news/middle-east/1.578785>.
- 5 Jodi Rudoren, "Palestinian Leader Seeks NATO Force in Future State", The New York Times, February 2, 2014, <http://www.nytimes.com/2014/02/03/world/middleeast/palestinian-leader-seeks-nato-force-in-future-state.html>
- 6 אודי סגל, "נוסחת נתניהו: אסירים תמורת בנייה", חדשות 2, 24 באוקטובר, 2013, <http://www.mako.co.il/news-military/israel/Article-d051e66206be141004.htm>
- 7 השיחות, Al-Monitor, 31 בדצמבר, 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2013/12/issa-karake-pa-minister-prisoner-release-settlements.html>
- 8 אליאור לוי, "אבו-מאזן נגד חמאס: ההתעקשות שלהם לא הועילה", Ynet, 29 באוגוסט, 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4565442,00.html>
- 8 אבי יששכרופ, "מה הנהגת חמאס מנסה להשיג?", וואלה!, 10 ביולי, 2014, <http://news.walla.co.il/item/2763489>
- 9 חדשות הטרור והסכסוך הישראלי-ערבי, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם מאיר עמית, 8 ביולי 2014, <http://www.terrorism-info.org.il/he/articleprint.aspx?id=20665>

- 10 אבי יששכרופ, "יוזמת תיווך חדשה: הצעתה של קטאר להפסקת אש" וואלה!, 19 ביולי, 2014, <http://news.walla.co.il/item/2766858>;
- Semih Idiz, "Turkey, Qatar seek foothold in Gaza talks", *Al-Monitor*, August 3, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/idiz-qatar-gaza-israel-operation-hamas-ankara-akp-erdogan.html#>.
- 11 Bassem Aly, "Egypt urges 'bilateral talks' on new Gaza ceasefire as war resumes", *Ahram Online*, August 20, 2014, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/108847/World/Region/Egypt-urges-bilateral-talks-on-new-Gaza-ceasefire.aspx>
- 12 "Palestinian rift reopens as Abbas blames Hamas for bombings", *Reuters*, November 11, 2014, <http://ca.reuters.com/article/topNews/idCAKCN0IV16P20141111>.
- 13 אסף גבור, "חמאס לאבו מאזן: "אתה הנשיא של הפלסטינים?"", *nrg*, 13 בנובמבר, 2014, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/645/461.html>;
- סוכנויות הידיעות, "חמאס נגד הרשות: מי ישלם משכורות לפעילים?", *nrg*, 31 בדצמבר, 2014, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/666/713.html>.